

De bakenloodjes met het wapen van Haarlem

Omstreeks 1625 diende een aantal schippers een verzoek in bij de 'Heere van Alckemade', Albert (of Albrecht) van Wassenaer (1599-1657). Ze hadden het in hun verzoekschrift over 'mistige dagen, duijster weder, ende donckere nachten'. Als in dergelijke omstandigheden vanaf het Spaarne naar 'het Canael ofte encte vande Oudewateringe' gevaren werd, raakte men dikwijls op het Meer uit de koers. Zeker als bij harde noordenwind de schepen naar het zuiden gedreven werden, waar ze geen andere keus hadden dan de Oude Wetering in te varen, konden schepen door het water overvallen worden, zoals gebeurd was bij enkele incidenten kort daarvoor. Het zou heel wat schelen als er bij mist, duister en 's nachts een vuurbaak zou branden. De schippers zouden daar zoveel profijt van hebben dat ze maar al te graag een bijdrage wilden leveren. Ze stelden een bedrag voor 'naer de grootte van ijders schip', gemeten in

lasten, waarbij de lichtste schepen werden omschreven als schouwen en schuiten:

- acht stuivers bij meer dan twintig lasten
- zes stuivers van zes tot twintig lasten
- vier stuivers bij minder dan zes lasten

De paar dozijn schippers die het document ondertekenden – velen kwamen van 'Amsterdam' – hadden duidelijk voor ogen waar de gewenste vuurbaak moest komen: 'opt Noordwesteijnde vande oude wateringe in Alckemade'. De (klerk van de) heer Van Wassenaar schreef het verzoekschrift van de schippers bijna letterlijk over. Deze tweede versie, nu in een netter handschrift, werd gericht aan 'de Hooge Edelmogende De Heeren Staten van Hollant En Westvrieslant'. Die moesten namelijk toestemming verlenen in de vorm van een octrooi voor de oprichting van een vuurbaak. Of dat octrooi is verleend, blijkt voornamelijk niet uit archiefbronnen. Vermoedelijk niet, want op de kaarten

ALEX
KUSSENDRAGER

Zeventiende-eeuwse kaart van Rijnland (detail), met:

1. De (stenen) Lantaarn bij de mond van het Spaarne
2. De (houten) Lantaarn bij de mond van de Oude Wetering
3. De kruisbaak of baspel bij Lisserbroek
4. De tonnebaak op het eiland Abbene

van Rijnland is in de halve eeuw na 1625 geen vuurbaak te bespeuren. Het lijkt erop dat Albert van Wassenaer minder in de melk te brokkelen had dan zijn illustere vader Johan van Duvenvoorde en Woude.

Tweede verzoek

Een volgende generatie schippers, nu in groteren getale, verzocht omstreeks 1670 weer om de oprichting van een vuurbaken. Het verzoek werd nu gericht aan de burgemeesters en regeerders van de stad Haarlem. Hoewel Haarlem toen bezig was met de voorbereiding voor een kostbare stadsuitbreiding (de eerste schop ging in 1671 de grond in), reageerde de stad snel en adequaat. Mogelijk zag het Haarlemse bestuur in de oprichting van vuurbakens (en de bijbehorende contributie door schippers) een kans om het scheepvaartverkeer nog meer via het Spaarne te leiden.

Duidelijk blijkt dat de stad in staat was om mankracht, materialen, materieel en, als belangrijkste, financiële middelen bijeen te brengen. Er werden maar liefst twee vuurbakens gebouwd, één aan het Spaarne en de tweede aan de Oude Wetering. Ook wist Haarlem een organisatie op poten te zetten voor de inning van de bakengelden en een administratie met de verantwoording van de inkomsten en uitgaven, inclusief een soort accountantsverklaring door de 'rendant' (zeg maar de accountant). Haarlem had hier ervaring mee, want voor de Spaarndamse tol en de trekvaarten naar Amsterdam en Leiden bestond deze al.

Bouw van de vuurbaak

De stad Haarlem beschikte over een organisatie met diverse specialisten, zoals de stadstimmerman, de stadsslotenmaker, de stadsscheepsmaker en de stadssmid. Het was een soort Publieke Werken met aan het hoofd de 'stadsfabrycq'. Voor de bouw van de lantaarns werden onder andere meester stadstim-

merman Pieter Albertsz en zijn collega Pieter Maerts ingeschakeld. Zij togen naar de Molenwerf aan het Spaarne en naar het Noordwesteinde aan de Oude Wetering. Vermoedelijk zijn daar in de zomer van 1671 vanuit de Haarlemse stadswerf diverse vrachten met materialen aangevoerd. In een overzicht van geleverd hout worden elf masten (heipalen) genoemd. Deze zullen in de grond gedreven zijn voor het 'fondament', vermoedelijk gebeurde dit in september 1671. Hierna gingen de stadstimmerman en zijn knechten en stouwers aan de slag met eiken balken, gordingen en staanders.

Voor het zware werk schakelde de stadstimmerman 4 à 7 knechten en 3 à 5 stouwers in, voor zes dagen per week. Hun dagloon bedroeg respectievelijk 20-22 en 18 stuivers. Dit blijkt uit een overzicht van wekelijkse uitbetalingen in de maanden september, oktober en (begin) november 1671. Pieter Alberts zelf verdiende *f* 54 'aen dit werck'. Ook 'Huijbert Heijnes timmerman opde weetering' werkte aan de bouw van de vuurbaak. Hij ontving een bedrag van *f* 277. Mogelijk kwam hij niet uit Oude Wetering, in ieder geval wordt zijn naam aldaar niet vermeld bij de belastingplichtigen in het kohier van 1680.

Financiering

Hoe wist Haarlem dit alles te financieren? Tussen de aankoop van de bakens in Oude Wetering en Heemstede en de bouw van de vuurbakens en de eerste genoteerde inkomsten verliep door verschillende oorzaken twee jaar. Pas op 6 maart 1673 stelde de stad een akte op ter regeling van de contributie van de schippers die door de stad voeren. Dat de kosten niet mis waren, blijkt uit de frase 'supportering vande extraordinaire swaare kosten gedaen Int maecken ende onderhouden vande voornoemde twee vierbakens' in de eerste rekening met inkomsten die opgesteld werd door 'Aelbert de Klerck'. In de

rekeningen voor de bouw van de vuurbakens wordt expliciet gesteld dat de kosten die de stadstimmerman en andere specialisten maakten niet ten laste van de fabrycq mochten komen. Ze zouden later betaald worden uit de opbrengsten van de contributie van schippers. Met andere woorden: er was dus een overbruggingskrediet nodig.

Uit diverse documenten kan opgemaakt worden dat burgemeester Dirck Deijman in de bres sprong. Hij had 'verschote penningen tot het oprechten van voorn[oemde] Vierbakens ende aencoop van Lant opt welcke die gestelt sijn'. Voor het voorgeschoten bedrag kreeg de burgemeester een obligatie gedateerd op 7 maart 1672. Hij ontving op het bedrag van *f* 4637,60 jaarlijks 4% rente, een som van *f* 185,5. Deze bedragen worden genoemd in een document uit 1683, toen Burgemeesteren en Regeerders de Haarlemse thesaurier opdracht gaven tot het aflossen van het restant van de obligatie. Aangezien Dirck Deijman in 1678 overleden was, ging het afgeloste bedrag via François Lemont en zijn dochter Alette uiteindelijk naar Simon van Castelen als begunstigde.

Nieuwe uitleg en Rampjaar

De schippers waren ten tijde van hun verzoek aan de Burgermeesteren en Regeerders waarschijnlijk niet op de hoogte van de Haarlemse voorbereidingen van een uitbreiding van de stad. Op 28 april 1671 werd de voorgenomen stadsuitbreiding aan de noordkant bekend gemaakt via een proclamatie vanaf het stadhuis. De wekelijkse betalingen in 1671 wijzen erop dat in november van dat jaar al een vuurbaak was opgericht. Of hij afgebouwd was (met lantaarn) en gebruiksklaar was voor het winterseizoen dat tot mei 1672 duurde is onzeker.

De vuurbakens waren amper klaar, of berichten over de samentrekking van een Frans leger aan de Rijn bereikten de

Republiek. Onder de hertog van Luxemburg vielen de Fransen in juni 1672 de Republiek binnen. De baljuw van Alkemade begaf zich kort daarop onder kolonel Johan Schimmelpenninck naar de verdedigingspost bij Nieuwerbrug aan de Oude Rijn. In Haarlem ontstond oproer. De notabelen ontvluchtten de stad. De met huisraad volgeladen pramen en schuiten verstoppen het Spaarne. De hertog van Luxemburg wist op 28 december 1672 als verste punt Zwammerdam te bereiken. Het is de vraag in hoeverre er toen nog doorgaande scheepvaart was op de route Haarlem-Oude Wetering-Gouda. De Goudse sluis bij Alphen in de route lag namelijk op luttele kilometers van Zwammerdam. De gebeurtenissen in 1672 doen vermoeden dat het aan organisatie ontbrak (voor de inning van bakengeld). Het is zelfs de vraag in hoeverre er in dat jaar (en begin 1673) gebruik gemaakt werd van de eventueel gebruiksklare vuurbakens. De stad Haarlem miste die winter van 1672-1673 vrijwel zeker de contributie van schippers voor de twee vuurbakens. Haarlem heeft op 6 maart 1673 een akte opgesteld. Hierin werd de contributie geregeld van de schippers die door de stad voeren. Zij moesten een bijdrage leveren aan de 'extraordinaire groote [of zwaare]' kosten, gedaan voor het oprichten van de twee lantaarns.

Tarieven en inkomsten

Om gebruik te mogen maken van de faciliteiten die de lantaarns aan het Spaarne en de Oude Wetering boden, moesten de schippers bakengeld betalen. Hun eerder omstreeks 1625 voorgestelde indeling in drie tariefgroepen naar het aantal lasten (1 last = 2 ton), werd vereenvoudigd tot twee tarieven. In een rekening uit 1674 staat: 'van yder smal off grooter schip twaelff stuijvers ende van ijder minder schip off schuijt acht stuijvers int Jaar.' Hoe de verschillende genoemde sloopstypen exact gedefinieerd

werden, in lasten of breedte, is onduidelijk. Een Haarlemse resolutie uit 1761 schept enige duidelijkheid. Toen werden de tarieven verhoogd tot 10 en 15 stuivers voor kleine en grote schepen, die in de Haarlemse resolutie onderscheiden werden door de breedte van 12½ voet.

De gelden die in 1673 en 1674 ontvangen waren in de vorm van Vlaamse ponden, groten en schellingen werden door 'Aelbert de Klerck' in een kluis bewaard. Het overgrote deel kwam binnen in de vorm van lantaarngeld. Verder ontving Haarlem pacht voor de landen waar de lantaarns op stonden. Zo betaalde de Weteringse lantaarnopsteker Koeck enkele ponden voor land dat hij pachtte.

De Haarlemse inkomsten van lantaarngeld varieerden in de loop van de achttiende eeuw van *f* 600 tot *f* 2700. De fluctuaties konden soms geweten worden aan de persoonlijke inzet van degene die de lantaarn gelden inde. De opbrengst van het lantaarngeld was in 1794 *f* 1454. Het volgende jaar mocht ene Abraham Lieste tegen een vast loon de lantaarn gelden innen. De beloning was zeker te laag, want hij inde slechts *f* 1043 in 1795. Haarlem stelde voor hem dan maar *f* 15 te betalen voor elke *f* 100 ontvangen lantaarngeld. De stad besteedde in 1803 de inning van het lantaarngeld uit voor een periode van vijf jaar. Michiel van Steenwijk was de 'gelukkige'. Maar de jaarlijks op te brengen pacht van *f* 975 viel hem zwaar. Van Steenwijk probeerde

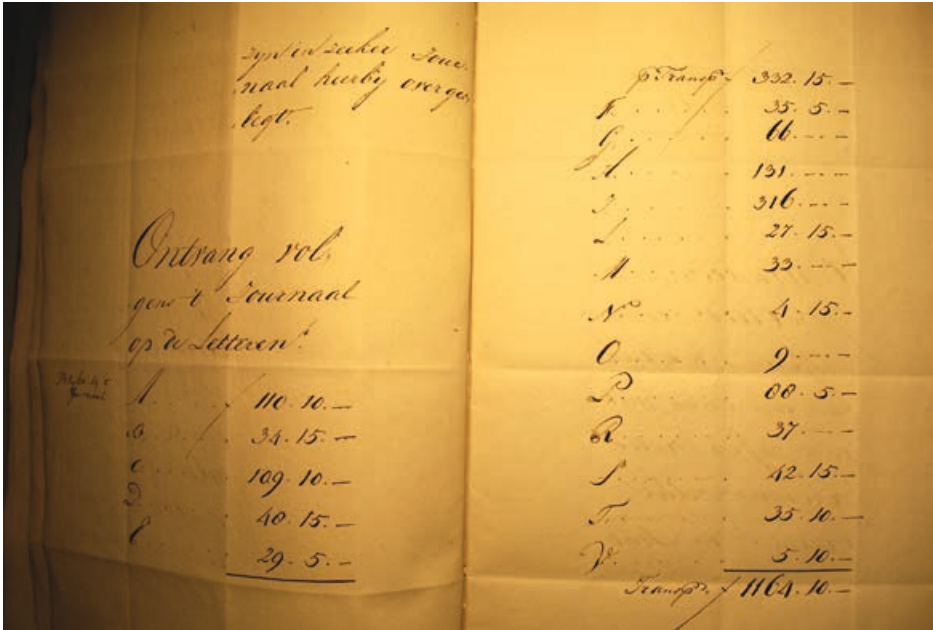
er onder uit te komen, maar het is onbekend of dit hem lukte.

Lantaarnopstekers

De eerste (in de archieven genoemde) lantaarnopsteker in Oude Wetering heette Cornelis Dirckxe Koeck en hij ontving in 1674 *f* 70 als loon. Het land waar de lantaarn op stond (pro forma van Cornelis van Campen) pachtte hij voor een bedrag van zes pond. De bedragen werden in die tijd afwisselend in guldens en stuivers of (Vlaamse) ponden en schellingen uitgedrukt. In het kohier van 1680 staat Cornelis vermeld als 'arbeijder'. Hij woonde met zijn vrouw en drie kinderen in Oude Wetering. Op een gegeven moment liet Haarlem bij de toren een huis bouwen, dit 'huijs van de Stadt' staat aangegeven op een kaart uit 1731. Hierin mochten de opvolgers van lantaarnopsteker Koeck gratis wonen. Het huis werd afgebroken in 1773 volgens de Lijst Afgebroken Huizen 1772-1794. Latere lantaarnopstekers, zoals Maria van Dijk geboren Overpelt en Pieter Heins hadden hun eigen onderkomen.

Het loon of tractement van de lantaarnopsteker was opvallend constant in de loop van ruim een eeuw. Op het laatst bekende overzicht van Haarlemse uitgaven wordt nog steeds een bedrag van *f* 70 genoemd voor het opsteken van de lantaarn.

Haarlem probeerde aanvankelijk de volledige bedrijfsvoering van de lantaarn in zijn 'overzeese' bezitting vanaf 'het Spaarne' (de Stadswerf) te laten regelen door Haarlems ingezetene Cornelis van Campen. Daar viel ook de betaling van verpondingen en dergelijke onder, zoals vastgelegd in het door notaris Willem van Kittensteyn opgestelde contract. Dat ging een tijd lang goed. Van Campens naam komt voor bij transacties in Hillegom en Nieuwe Wetering. Hij had dus contacten in Oude Wetering en omgeving.

Loodjes en letters

Verspreid over Nederland, en soms in het buitenland, zijn Haarlemse bakenloodjes gevonden. Op de voorzijde staat het wapen van de stad Haarlem bestaande uit een veld met daarin een zwaard, dat geflankeerd wordt door vier zes puntige sterren waarboven een kruis. Dankzij de database op de website www.loodjes.nl hebben we de beschikking over een overzicht van ruim zestig Haarlemse bakenloodjes waarbinnen twee types zijn te onderscheiden. Het eerste type, Kussendrager HC, toont op de keerzijde de laatste twee cijfers van het jaartal. Vanaf ongeveer 1690 volgt het tweede type, HD, met het volledige jaartal en ingeslagen letter(s) en / of de waarde in stuivers. Het oudst bekende loodje waarop een waarde (zes stuivers) vermeld staat dateert van 1691.

In de laatste decennia van de achttiende eeuw zijn de bakenloodjes geleverd door de Haarlemse loodgieter Arend van Kempen, later door de weduwe van Kempen. De oplage was vrij constant: in de periode 1781-1794 leverde het bedrijf jaarlijks 2100 à 2200 bakenloden. Bij het uitreiken van het

bakenlood aan een schipper werd een letter ingeslagen, de initiaal van de achternaam van de betalende schipper. Als uitgiftepunt komt de Melkbrug in Haarlem in aanmerking, waar burger Johan Verwyde in 1799 het bakengeld inde. Maar ook de Langebrug is een (eerdere of noordelijkere) mogelijkheid. In de borderellen over 1780 en 1781 noteerde de rendant namelijk: ‘Bij den brugophaalder van de lange brug is [...] geen lantaarngelde ontvangen’.

In de verantwoordingen voor de jaarlijkse borderel, neemt de rendant ook ontvangsten op van een commissaris(se). Daar komen ook ontvangsten van vrouwen in voor, bijvoorbeeld in 1784: ‘Ontvangen van Femmetje van de Weetering commissaris na aftrek van derdepart van 22 Schippers, welke binnen de stad Haarlem hebben gelost en niet zijn doorgevaaren, volgens memorie hierbij overgeleeverd ..... 7:7:4.’ Kennelijk was er een regeling dat schippers niet-gebruikte vuurloden inleverden bij de commissaris, die daarvoor een bonus ontving: het derdepart. Maar hoe die regeling precies in elkaar stak, is nog niet duidelijk.

Journal

Al in de eerste rekening van 1673 is sprake van een 'zeeker Journal' waarin 'de naamen der Schippers gestelt zyn'. De namen van de schippers waren dus van te voren bekend. Een tweede Journal (jaarlijks bijgehouden) bestond voor de uitgifte van de bakenloden en de betalingen door de schippers, het 'Journal op de letteren'. Hierin werden de ontvangsten genoteerd, gerubriceerd volgens de eerste letter van de achternaam van de schipper. Uit de jaren tachtig van de achttiende eeuw zijn diverse Journals op de letteren bewaard gebleven. In vier beschouwde jaren (1780, 1781, 1784 en 1785) is de verhouding tussen de ingeboekte bedragen constant. De hoogste bedragen worden onder I ingeboekt (maximaal f 316) en de laagste onder de letters N en V (f 3 à f 5) in 1780. Voorts valt het op dat de letters K, Q, X, Y en Z ontbreken zowel in het Journal op de letteren als in de bordereellen. Dat is te verklaren door het feit

dat achternamen die met die letter beginnen, niet veel voorkwamen. Ook is het opmerkelijk dat er tussen 1710 en 1725 in sommige gevallen twee letters ingeslagen zijn, een grote én een kleine. Een verklaring hiervoor is nog niet gevonden.

De tariefswijziging van 1761 is duidelijk zichtbaar in de database. De oudste bakenloodjes hebben waarden van zes en twaalf stuivers. De jongere hebben waarden van tien en vijftien stuivers. Het Journal met de namen van schippers is nog niet opgedoken. Van hun namen is vooralsnog alleen schipper Vereijken uit Brussel bekend. Hij beklagde zich in 1799 over het niet branden van de Lantaarn in Oude Wetering, waardoor zijn schip met 'costelijke' lading verloren ging. Bekend is dat er vanaf halverwege de achttiende eeuw een intensieve handel in Hollandse haardas naar Brabant en Vlaanderen bestond, waar de as gebruikt werd voor bemesting van akkers. De

Letter	1780	1781	1784	1785
A	98,00	110,50	100,25	105,25
B	39,75	34,75	27,00	23,75
C	93,00	109,50	90,25	96,50
D	45,25	48,75	43,75	55,75
E	25,00	29,25	32,00	22,50
F	35,00	35,25	31,50	23,50
G	63,25	66,00	61,50	53,50
H	142,75	131,00	138,75	134,50
Transp.	542,00		525,00	
I	290,00	316,00	293,25	290,00
L	27,75	27,75	31,50	28,00
M	28,75	33,00	27,50	26,00
N	3,00	4,75	4,00	3,25
O	9,50	9,00	8,50	6,50
P	85,50	88,25	76,00	78,50
R	42,25	37,00	38,25	40,25
S	41,75	42,75	48,00	46,00
T	27,25	35,50	28,25	31,50
V	3,25	5,50	4,00	5,25
W	51,75	61,25	58,50	61,50
TOT	1152,75	1225,75	1142,75	1132,00
Comm.	9,00	8,331	7,363	5,00

Tabel: Ontvangsten van schippers in 1780, 1781, 1784 en 1785, in guldens

‘costelijke’ lading zou wel eens uit haardas bestaan kunnen hebben.

De rendant

Van de vele Haarlemse functionarissen die genoemd worden in de documenten speelt de rendant een centrale rol. Hij was de ‘accountant’, die de rekeningen van de twee lantaarns aan het Haarlemmermeer opstelde. Albert de Klerck zou als eerste rendant beschouwd kunnen worden. Hij stelde de rekeningen in 1673 en 1674 op. De overzichten van inkomsten en uitgaven die hij maakte, werden qua structuur nauwgezet gevolgd. De als ‘borderel’ aangeduide overzichten bleven opvallend identiek, ook qua bewoordingen en betalingen, zoals het loon voor de lantaarnopsteker.

Van één Haarlemse rendant is vrij veel bekend. Op een rekening uit 1780 maakt hij zich bekend als Gysbert Adriaan Patyn. Hij leefde van 1721-1790. Het is duidelijk dat Patyn zich goed in de historische documenten verdiept had. Cornelis van Campen en Albert de Klerck noemt hij, alsmede ene Fredrik Rents, de ‘vijfde voorzaat’ van rendant Patyn. Eerder was hij ‘contrarolleur’ van de grafelijkheidstol bij Spaarndam. Daar was hij na het aantreden van stadhouder Willem IV in 1747 en de daaropvolgende ‘wetsverzettingen’ van 1748, aangesteld door burgemeester Pieter Steyn, zijn latere zwager. Patyn heeft het tot raad, schepen en burgemeester van Haarlem geschopt. Verder was hij honorair lid van de Kunstliefde Spaart Geen Vlijt (KSGV) van 1772-1778, directeur van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (opgericht in Haarlem

in 1752) vanaf 1777 en Hoogheemraad van Rijnland.

Patyn verwerkt de inkomsten op jaarlijkse borderellen. Voor de periode 1780-1785 zijn de inkomsten volgens het door hem gebruikte Journaal op de letteren op een rijtje gezet. Deze zijn weergegeven in de tabel. De bedragen in de onderste regel hebben betrekking op ontvangsten van de ‘commissarissen’.

In 1780 werd *f* 9 ‘ontvangen van Dina van de Weetering commissarisse na aftrek van een derde part van zeeven en twintig Schippers, welke binnen de stad Haarlem hebben gelost en niet zyn doorgevaaren, volgens de Memorie hierneevens overgeleevert’. Eerder is al vermeld dat in 1784 ‘Femmetje van de Weetering 7:7:4 ontving. In 1785 ontving zij *f* 5. Samen met de huur van landen à *f* 10 beliepen de totale inkomsten in dat jaar *f* 1147. Daar stonden *f* 632:8:14 aan uitgaven tegenover. Rendant Gijsbert Adriaan Patyn kon voor het jaar 1785 dan ook concluderen: ‘dus meerder ontfangen als uitgegeeven *f* 514:11:2’. Het is nog niet duidelijk waarop het geld dat de commissarissen inbrachten precies betrekking had. In elk geval maakte de stad Haarlem in de meeste jaren winst op het bedrijf van de twee lantaarns.

In het tweede deel van dit artikel worden de kosten voor het instandhouden van beide vuurbakens nader belicht en volgt de literatuurlijst. Tesaamen geven de artikelen een opvallend goed gedocumenteerd inzicht in het gebruik van bakenloodjes. ■

Met dank aan Alfred Bakker voor het beschikbaar stellen van zijn documentatie.